Samling af Afgørelser

FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT
P. MENGOZZI
fremsat den 13. juli 2016[1]

Forenede sager C-154/15, C-307/15 og C-308/15

Francisco Gutiérrez Naranjo
mod
Cajasur Banco S.A.U. (sag C-154/15),
og
Ana María Palacios Martínez
mod
Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA) (sag C-307/15),
og
Banco Popular Español SA
mod
Emilio Irles López
og
Teresa Torres Andreu (sag C-308/15)

(anmodninger om præjudiciel afgørelse indgivet af Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (handelsret nr. 1 i Granada, Spanien) (sag C-154/15) og af Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante, Spanien) (sag C-307/15 og C-308/15))

»Præjudiciel forelæggelse — forbrugeraftaler — urimelige kontraktvilkår — den nationale rets kompetence — ugyldighedserklæring — virkninger — forpligtelse til tilbagebetaling af beløb opkrævet på grundlag af et urimeligt kontraktvilkår — forbud mod tilbagevirkende kraft — overensstemmelse med artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13/EØF«

Indhold

I – Retsforskrifter 3

A – Direktiv 93/13 3

B – Spansk ret 4

1. Lovbestemmelser 4

2. Retspraksis ved Tribunal Supremo (den øverste domstol) 5

1 — Originalsprog: fransk.

a) Dommen af 9. maj 2013 5

b) Dommene af 25. marts 2015 og af 29. april 2015 6

II – De faktiske omstændigheder, tvisterne i hovedsagerne og de præjudicielle spørgsmål 6

A – Sag C-154/15 6

B – Sag C-307/15 og sag C-308/15 7

1. Sag C-307/15 7

2. Sag C-308/15 8

3. De præjudicielle spørgsmål i sag C-307/15 og sag C-308/15 8

III – Retsforhandlingerne for Domstolen 10

A – Anmodningen om, at sag C-307/15 og sag C-308/15 behandles efter den fremskyndede procedure 10

B – Afviklingen af den skriftlige og den mundtlige forhandling 10

IV – Retlig vurdering 10

A – De præjudicielle spørgsmål i sag C-154/15 behandlet under ét og det første fælles spørgsmål i sag C-307/15 og sag C-308/15 11

1. Om det beskyttelsesniveau, som sikres forbrugerne i henhold til retspraksis ved Tribunal Supremo (den øverste domstol) i forhold til det beskyttelsesniveau, som er sikret ved direktiv 93/13 12

2. Rækkevidden af den forpligtelse, der påhviler medlemsstaterne i henhold til artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 15

a) En bogstavelig fortolkning bringer ringe klarhed 15

b) Tilbageblik på retspraksis 15

c) Anvendelsen på de foreliggende sager 17

B – De øvrige præjudicielle spørgsmål 20

V – Forslag til afgørelse 21

1. De spanske domstole har i betragtelig grad bidraget til udviklingen af retspraksis vedrørende Rådets direktiv 93/13/EØF af 5. april 1993 om urimelige kontraktvilkår i forbrugeraftaler [2] ved gentagne gange at forelægge Domstolen præjudicielle spørgsmål, der har foranlediget denne til at præcisere sin fortolkning af direktivet. I øjeblikket er det retstvister angående »gulv«-klausuler i forbrugeraftaler, der

2 — EFT 1993, L 95, s. 29.

optager de spanske domstole, og følgelig Domstolen [3]. Ifølge disse klausuler anvender banker, der yder et lån med pant i fast ejendom til en variabel rente, en minimumssats for den variable rente, således at selv om den gældende rentesats er lavere end denne tærskel, betaler forbrugeren fortsat en minimumsrente svarende til denne tærskel.

2. De foreliggende sager rejser et principielt spørgsmål, der ikke så meget angår disse gulvklausuler som sådan som de virkninger, der skal følge, når sådanne klausuler fastslås at være urimelige. Baggrunden for dette spørgsmål er speciel, idet den vedrører en række domme afsagt af Tribunal Supremo (øverste domstol), hvorved denne fastslog, at forbrugerne først kan opnå tilbagebetaling af de beløb, som de har betalt til finansinstitutioner på grundlag af gulvklausuler, fra datoen for den første dom, hvorved de nævnte klausuler blev kendt ugyldige som følge af deres urimelige karakter, dvs. den 9. maj 2013.

I – **Retsforskrifter**

A – *Direktiv 93/13*

3. Det fremgår af fjerde betragtning til direktiv 93/13, at »det påhviler medlemsstaterne at sørge for, at der ikke fastsættes urimelige kontraktvilkår i forbrugeraftaler«.

4. Det fremgår af 12. betragtning til direktiv 93/13, at »de nationale lovgivninger giver imidlertid på nuværende tidspunkt kun mulighed for en delvis harmonisering […] det er vigtigt at give medlemsstaterne mulighed for under overholdelse af Traktaten at sikre forbrugeren et højere beskyttelsesniveau ved at fastsætte strengere nationale bestemmelser end bestemmelserne i dette direktiv«.

5. EU-lovgiver præciserede i 16. betragtning til direktiv 93/13, at »vurderingen efter faste generelle kriterier af, om vilkår er urimelige […] skal suppleres med en samlet vurdering af de forskellige berørte interesser; heri ligger hensynet til, at der er handlet i god tro; ved vurderingen af begrebet god tro skal der især tages hensyn til styrkeforholdet i parternes forhandlingspositioner […] den erhvervsdrivende kan opfylde kravet om god tro ved at handle loyalt og rimeligt med den anden part, hvis legitime interesser han skal tage hensyn til«.

6. 18. betragtning til direktiv 93/13 bekræfter, at »varernes eller tjenesteydelsernes karakter bør have indflydelse på vurderingen af, om kontraktvilkårene er urimelige«.

7. 20. betragtning til direktiv 93/13 indeholder krav om, at »kontrakterne skal være formuleret på en klar og forståelig måde, og forbrugeren skal have en reel mulighed for at gøre sig bekendt med alle vilkårene, og i tvivlstilfælde gælder den fortolkning, der er mest fordelagtig for forbrugeren«.

8. Det fremgår af 21. betragtning til direktiv 93/13, at »medlemsstaterne skal træffe de nødvendige foranstaltninger til at hindre, at der fastsættes urimelige kontraktvilkår i aftaler, der indgås mellem en forbruger og en erhvervsdrivende, og til at sikre, at de, hvis de alligevel findes, ikke binder forbrugeren, og at aftalen fortsat er bindende for parterne på samme vilkår, hvis den kan videreføres uden de urimelige vilkår«.

3 — Dette bekræftes af den kaskade af præjudicielle anmodninger angående dette emne, som Domstolen har fået forelagt på det seneste: jf. i denne retning dom af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 og C-385/14, EU:C:2016:252), samt de verserende sager C-349/15, C-381/15, C-431/15, C-525/15, C-554/14, C-1/16 og C-34/16.

9. Det følger af 24. betragtning til direktiv 93/13, at »medlemsstaternes retsmyndigheder […] skal råde over tilstrækkelige og effektive midler til at bringe anvendelsen af urimelige vilkår i forbrugeraftaler til ophør«.

10. Artikel 3, stk. 1 og 2, i direktiv 93/13 bestemmer:

»1. Et kontraktvilkår, der ikke har været genstand for individuel forhandling, anses for urimeligt, hvis det til trods for kravene om god tro bevirker en betydelig skævhed i parternes rettigheder og forpligtelser ifølge aftalen til skade for forbrugeren.

2. Et kontraktvilkår anses altid for ikke at have været genstand for individuel forhandling, når det er udarbejdet på forhånd, og forbrugeren derved ikke har haft nogen indflydelse på indholdet, navnlig i forbindelse med en standardkontrakt.«

11. Artikel 4 i direktiv 93/13 har følgende ordlyd:

»1. Det vurderes, om et kontraktvilkår er urimeligt, under hensyn til hvilken type varer eller tjenesteydelser aftalen omfatter, og ved på tidspunktet for aftalens indgåelse at tage hensyn til alle omstændighederne i forbindelse med dens indgåelse samt til alle andre vilkår i aftalen eller i en anden aftale, som hænger sammen med denne, jf. dog artikel 7.

2. Vurderingen af, om kontraktvilkårene er urimelige, omfatter hverken definitionen af aftalens hovedgenstand eller overensstemmelsen mellem pris og varer eller mellem tjenesteydelser og betalingen herfor, for så vidt disse vilkår er affattet klart og forståeligt.«

12. Artikel 5 i direktiv 93/13 fastslår, at »[i] de aftaler, hvor alle eller nogle af de vilkår, der tilbydes forbrugeren, er i skriftlig form, skal disse vilkår altid være udarbejdet på en klar og forståelig måde; hvis der opstår tvivl om et kontaktvilkårs betydning, gælder den fortolkning, som er mest gunstig for forbrugeren«.

13. Artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 bestemmer, at »[m]edlemsstaterne fastsætter, at urimelige kontraktvilkår i en aftale, som en erhvervsdrivende har indgået med en forbruger, i henhold til deres nationale lovgivning ikke binder forbrugeren, og at aftalen forbliver bindende for parterne på i øvrigt samme vilkår, hvis den kan opretholdes uden de urimelige kontraktvilkår«.

14. Det følger af artikel 7, stk. 1, i direktiv 93/13, at »[m]edlemsstaterne sikrer, at der i forbrugernes og konkurrenternes interesse findes egnede og effektive midler til at bringe anvendelsen af urimelige kontraktvilkår i aftaler, der indgås mellem forbrugere og en erhvervsdrivende, til ophør«.

15. Artikel 8 i direktiv 93/13 bestemmer, at »[m]edlemsstaterne kan inden for det område, der omfattes af dette direktiv, vedtage eller bevare strengere bestemmelser, der er forenelige med Traktaten, for at sikre en mere omfattende beskyttelse af forbrugerne«.

B – *Spansk ret*

1. Lovbestemmelser

16. Artikel 1303 i Código Civil (den spanske civillovbog), der definerer følgerne af ugyldighed, bestemmer, at »når en forpligtelse er erklæret ugyldig, skal aftaleparterne gensidigt levere de ting tilbage, der var genstand for aftalen, inklusive udbyttet heraf og prisen med renter«.

17. Det fremgår af artikel 83 i Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios y otras leyes complementarias (almindelig lov om beskyttelse af forbrugere og brugere og anden tilknyttet lovgivning, herefter »LGDCU«)[4], at »[u]rimelige kontraktvilkår er uden videre ugyldige og betragtes, som om de ikke var aftalte; med henblik herpå erklærer retten, efter at have hørt parterne, urimelige vilkår i kontrakten ugyldige; kontrakten er imidlertid stadig bindende for parterne, hvis den kan videreføres uden sådanne vilkår«.

2. Retspraksis ved Tribunal Supremo (den øverste domstol)

a) Dommen af 9. maj 2013

18. Tribunal Supremo (øverste domstol) foretog i sin dom af 9. maj 2013[5] som led i et kollektivt søgsmål, der var blevet anlagt mod tre banker af en forbrugersammenslutning, en nærmere gennemgang af gulvklausulers urimelige karakter.

19. Tribunal Supremo (øverste domstol) fastslog, at i og med at gulvklausulerne var uadskilleligt forbundet med prisen eller modydelsen, vedrørte de aftalens hovedgenstand, således at det i princippet ikke var muligt at efterprøve, om deres indhold var urimeligt. For så vidt som Domstolen ikke desto mindre havde tilladt, at der foretages en retslig efterprøvelse af vilkår, der definerer aftalens hovedgenstand, med henblik på at sikre forbrugeren et højere beskyttelsesniveau, fandt Tribunal Supremo (den øverste domstol), at den kunne foretage en vurdering af, om gulvklausulerne eventuelt var urimelige, idet det blev gjort gældende, at dommen i sagen Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid af 3. juni 2010[6] bemyndigede den til at udøve en kontrol, der ikke var begrænset til blot at efterprøve, om vilkårene var affattet klart. Tribunal Supremo (øverste domstol) anerkendte, at ordlyden af artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13 alene omhandlede en formel kontrol med gennemsigtigheden af vilkår, der definerer aftalens hovedgenstand. I overensstemmelse med den fortolkning, som Domstolen ifølge retten havde anlagt i dom af 3. juni 2010, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid[7], fastslog den imidlertid, at foruden dette første filter for så vidt angik gennemsigtighed kunne de spanske retsinstanser på grundlag af artikel 80, stk. 1, i LGDCU[8] foretage en anden, mere krævende efterprøvelse af vilkårene end den, der fremgår af direktiv 93/13. Ifølge Tribunal Supremo (øverste domstol) indføres der ved denne bestemmelse et andet filter for så vidt angår gennemsigtighed, der omfatter en efterprøvelse af, om forbrugeren havde kendskab til eller nemt kunne få kendskab til den økonomiske og juridiske byrde, som aftalen pålagde denne. Selv om Tribunal Supremo (øverste domstol) fastslog, at gulvklausulerne var lovlige, idet de opfyldte lovens krav om gennemsigtighed og var forenelige med den første efterprøvelse af gennemsigtigheden, nåede retten et andet resultat for så vidt angik den anden kontrol[9]. Den fastslog følgelig, at gulvklausulerne var urimelige, erklærede dem ugyldige samtidig med, at den fastholdt, at de aftaler, hvori de fandtes, var gyldige, og pålagde de tre banker, der var parter i den for retten verserende sag, at slette de anførte vilkår i de eksisterende aftaler og ophøre med at benytte dem.

4 — Den konsoliderede udgave af LGDCU er blevet vedtaget ved Real Decreto Legislativo 1/2007 por el que se aprueba el texto refundido de la LGDCU (lovdekret 1/2007 om omarbejdning af den almindelige lov om beskyttelse af forbrugere og brugere og anden tilknyttet lovgivning af 26.11.2007 (BOE nr. 287 af 30.11.2007)).

5 — Dom nr. 241/12 (ES:TS:2013:1916).

6 — C-484/08, EU:C:2010:309.

7 — C-484/08, EU:C:2010:309.

8 — Der præciserer, hvilke standarder et vilkår skal opfylde for at kunne anses for at være gennemsigtigt.

9 — Det fremgår af sagens akter, at andet led af kontrollen fremtræder som et nyt krav, som Tribunal Supremo (den øverste domstol) stiller. Retten fandt, at det var nødvendigt, for at gulvklausuler kunne passere den skærpede kontrol, at forbrugeren på aftaletidspunktet var blevet bekendt med forskellige tænkte situationer vedrørende den udvikling i rentesatsen, som med rimelighed kunne forventes, eller havde fået oplysninger om omkostningerne i forhold til andre former for lån, som samme institution tilbød. Jeg vil senere i min vurdering på ny komme ind på den angiveligt innovative karakter af Tribunal Supremos (den øverste domstol) holdning.

20. Da Tribunal Supremo (øverste domstol) fandt, at den havde anvendt en skærpet kontrol af de omtvistede vilkårs gennemsigtighed ex novo, begrænsede retten efter anmodning fra det offentliges repræsentant dommens virkninger ratione temporis. Den fastslog således, at den tilbagevirkende kraft kunne begrænses ved anvendelse af principperne om retssikkerhed, rimelighed og forbud mod uberettiget berigelse, og efterprøvede, om de to kriterier, som Domstolen kræver opfyldt, når den anmodes om at begrænse virkningerne ratione temporis af sine egne domme, nemlig at de berørte parter skal være i god tro, og at der skal være fare for alvorlige forstyrrelser, var opfyldt [10]. Efter denne gennemgang [11] fandt retten, at den konstaterede ugyldighed hverken øvede indflydelse på de situationer, der var blevet endeligt afgjort ved formelt retskraftige retsafgørelser, eller på de betalinger, der havde fundet sted inden dommen af 9. maj 2013 blev offentliggjort.

b) Dommene af 25. marts 2015 og af 29. april 2015

21. Ved Tribunal Supremos (øverste domstol) afgørelser af 25. marts 2015 og 29. april 2015 [12] i to individuelle søgsmål, der var blevet anlagt mod et af de sagsøgte kreditinstitutter i den kollektive sag, der havde givet anledning til dommen af 9. maj 2013, fastslog retten, at de faktiske omstændigheder var identiske med dem, der lå til grund for rettens afgørelse af 9. maj 2013. Den bekræftede følgelig, at gulvklausulerne var urimelige. Den fandt endvidere, at den stod over samme betragtninger for så vidt angik retssikkerhed, god tro og risiko for alvorlige økonomiske forstyrrelser. På denne baggrund begrænsede retten virkningerne af dommene af 25. marts 2015 og af 29. april 2015 ratione temporis, idet den begrænsede forpligtelsen til at tilbagebetale de beløb, der var blevet betalt i henhold til gulvklausulerne, til at omfatte beløb betalt efter offentliggørelsen af dommen af 9. maj 2013, fra hvilket tidspunkt de berørte parter ikke længere var i god tro.

II – **De faktiske omstændigheder, tvisterne i hovedsagerne og de præjudicielle spørgsmål**

A – *Sag C-154/15*

22. Francisco Gutiérrez Naranjo havde indgået en aftale om lån med pant i fast ejendom med banken Cajasur Banco S.A.U., der indeholdt en gulvklausul. Francisco Gutiérrez Naranjo anlagde sag ved Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (handelsret nr. 1 i Grenada) dels med påstand om, at der nedlægges forbud mod dette kontraktvilkår med den begrundelse, at der var tale om et urimeligt vilkår, dels med påstand om tilbagebetaling af de beløb, der i henhold til det angiveligt urimelige vilkår var blevet betalt siden underskrivelsen af låneaftalen.

23. Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (handelsret nr. 1 i Grenada) har i denne forbindelse henvist til den af Tribunal Supremo (øverste domstol) den 9. maj 2013 afsagte dom og har redegjort for de ordinære spanske retsinstansers divergerende fortolkning af denne dom, navnlig for så vidt angår et individuelt, og ikke kollektivt, søgsmål. Såfremt det endvidere måtte anses for muligt ikke at tillade godtgørelse af beløb, der var blevet betalt i henhold til et vilkår, der var blevet erklæret urimeligt, fra tidspunktet for indgåelsen af den kontrakt, der indeholder det pågældende vilkår, rejser Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (handelsret nr. 1 i Grenada) spørgsmål om, fra hvilket

10 — For så vidt angår disse to kriterier henviste Tribunal Supremo (den øverste domstol) til dom af 21.3.2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180).

11 — Tribunal Supremo (øverste domstol) fandt, at i) gulvklausulerne var lovlige, ii) brugen af dem i aftaler med variabel rente var objektivt begrundet, iii) der ikke var tale om usædvanlige eller urimelige klausuler, iv) deres anvendelse længe havde været accepteret på markedet, v) de ikke var blevet kendt urimelige på grund af ulovlige retsvirkninger som sådan, men på grund af manglende gennemsigtighed, vi) den manglende gennemsigtighed skyldtes utilstrækkelig information, vii) national lovgivning var blevet overholdt, viii) formålet med at fastsætte en minimumsrentesats opfylder behovet for at opretholde en minimumsfortjeneste på aktiver i form af lån med pant i fast ejendom, og vilkårene blev beregnet således, at de ikke burde medføre væsentlige ændringer i de beløb, der skulle betales, ix) kreditorsubstitution er mulig ifølge lovgivningen, således at en utilfreds forbruger let kunne skifte kreditinstitut, og x) det er velkendt, at *restitutio in integrum* fra tidspunktet for aftalens indgåelse ville kunne føre til alvorlige økonomiske forstyrrelser.

12 — Henholdsvis dom nr. 139/2015 (ES:TS:2015:1280) og dom nr. 222/2015 (ES:TS:2015:2207).

tidspunkt den omhandlede godtgørelse skal finde sted. Retten rejser ligeledes spørgsmål om, hvorvidt en sådan begrænsning af virkningerne for så vidt angår genopretning som følge af den konstaterede ugyldighed af et urimeligt vilkår er i overensstemmelse med Domstolens retspraksis [13], selv om den hælder til at antage, at begrænsningen af ugyldighedsvirkningerne ikke kan sidestilles med den beføjelse en national retsinstans eventuelt har til at ændre indholdet af vilkår, der er blevet erklæret urimelige.

24. Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (handelsret nr. 1 i Grenada) har besluttet at udsætte sagen, idet den står over for et problem angående fortolkningen af EU-retten, og har ved kendelse, der er indgået til Domstolens Justitskontor den 1. april 2015, forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Er en fortolkning hvad angår det foreliggende tilfælde, hvorefter retsvirkningerne af det omhandlede vilkårs ugyldighed indtræder inden det tidspunkt, hvor vilkåret er blevet erklæret ugyldigt, forenelig med fortolkningen af »ikke bindende« i artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13? Vil de retsvirkninger, som vilkåret medførte i den periode, det havde virkning, derfor, selv om vilkåret er erklæret ugyldigt, ikke blive ugyldige eller virkningsløse?

2) Er et påbud om, at anvendelsen af bestemte vilkår bringes til ophør (i henhold til artikel 6, stk. 1, og artikel 7, stk. 1, i direktiv 93/13 i forbindelse med et individuelt søgsmål anlagt af en forbruger, når vilkåret erklæres ugyldigt, foreneligt med en begrænsning af retsvirkningerne af denne ugyldighedserklæring? Er det muligt (for domstolene) at nedsætte beløb til tilbagebetaling, som forbrugeren – over for hvilken den erhvervsdrivende er forpligtet – har betalt i henhold til det vilkår, der senere hen erklæres ugyldigt fra dets tilblivelse på grund af mangelfuld information og/eller gennemsigtighed?«

B – *Sag C-307/15 og sag C-308/15*

1. Sag C-307/15

25. Ana María Palacios Martínez indgik den 28. juli 2006 en aftale om lån med pant i fast ejendom med banken Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (herefter »BBVA«), hvori der var indeholdt en gulvklausul. Den 6. marts 2014 anlagde Ana María Palacios Martínez sag mod BBVA med påstand om, at denne klausul erklæredes ugyldig, idet der var tale om et urimeligt vilkår. Den 3. november 2014 fastslog Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Alicante (handelsret nr. 1 i Alicante), at den anlagte sag var blevet uden genstand [14], dog således at Ana María Palacios Martínez skulle have tilbagebetalt de beløb, som BBVA havde modtaget i henhold til den pågældende klausul fra og med den 9. maj 2013, i overensstemmelse med hvad Tribunal Supremo (øverste domstol) havde fastslået i sin dom af 9. maj 2013.

26. Ana María Palacios Martínez appellerede denne dom til Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante). Hun var af den opfattelse, at de af førsteinstansen formulerede betingelser for tilbagebetaling hverken var i overensstemmelse med artikel 1303 i Código Civil eller med princippet i direktiv 93/13, hvorefter urimelige vilkår ikke binder forbrugerne. Da de beløb, som BBVA havde modtaget siden indgåelsen af aftalen med Ana María Palacios Martínez og indtil det tidspunkt, hvor Tribunal Supremo (den øverste domstol) afsagde sin dom, støttedes på et kontraktvilkår, der var blevet erklæret urimeligt, og da der først kunne kræves tilbagebetaling af de

13 — Jf. navnlig dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349).

14 — Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Alicante (handelsret nr. 1 i Alicante) fastslog, at da Tribunal Supremo (øverste domstol) i sin dom af 9.5.2013 havde erklæret en identisk klausul ugyldig, var det ufornødent at erklære den klausul, som den for retten verserende sag angik, for ugyldig, henset til den omstændighed, at BBVA var et af de tre finansinstitutter, der var parter i sagen for Tribunal Supremo (øverste domstol).

omhandlede beløb fra den nævnte doms dato, havde det urimelige vilkår derfor til dels bundet forbrugeren, mens direktiv 93/13 kræver, at vilkårets ikke-bindende karakter er absolut og ubetinget for at sikre forbrugeren fuld beskyttelse. Selv om det antages, at kriterierne om god tro og risikoen for alvorlige økonomiske forstyrrelser er relevante for den nationale rets begrænsning af virkningerne for så vidt angår tilbagebetaling af beløb, der er blevet betalt i henhold til et vilkår, der er blevet erklæret urimeligt, har Ana María Palacios Martínez bestridt, at det kan lægges til grund, at BBVA var i god tro. BBVA vil endvidere ikke blive udsat for nogen alvorlig risiko, såfremt banken måtte blive dømt til at godtgøre de beløb, som Ana María Palacios Martínez har betalt til den i henhold til den gulvklausul, som er blevet erklæret urimelig. Såfremt der er en økonomisk risiko, vedrører denne snarere forbrugerens og dennes families økonomi.

2. Sag C-308/15

27. Den 1. juni 2001 indgik Emilio Irles López og Teresa Torres Andreu en aftale om lån med pant i fast ejendom med banken Banco Popular Español SA [15], der indeholdt en gulvklausul. Banco Popular Español accepterede i maj og juni 2007 at forhøje kapitalen og begge forhøjelser medførte en revision af denne gulvklausul.

28. Emilio Irles López og Teresa Torres Andreu anlagde sag for Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Alicante (handelsret nr. 3 i Alicante) med påstand om, at den gulvklausul, der var indeholdt i aftalen fra 2001 og de senere fornyelser af denne, erklæredes ugyldig. Som følge af manglende gennemsigtighed bør dette vilkår ifølge sagsøgerne anses for urimeligt. Emilio Irles López og Teresa Torres Andreu nedlagde endvidere påstand om, at de forfaldne rater blev beregnet på ny uden anvendelse af det omtvistede vilkår, og at banken blev pålagt at tilbagebetale dem forskellen fra datoen for aftalens indgåelse at regne.

29. Den 10. november 2014 fastslog Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Alicante (handelsret nr. 3 i Alicante), at den gulvklausul, der var indeholdt i de omtvistede retsakter, uden videre var ugyldig som følge af dens urimelige karakter. Retten dømte ligeledes Banco Popular Español til at tilbagebetale Emilio Irles López og Teresa Torres Andreu de beløb, som ifølge retten var blevet modtaget med urette i henhold til det omhandlede vilkår med tillæg af renter fra datoen for aftalens indgåelse.

30. Banco Popular Español iværksatte appel til prøvelse af denne dom ved Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante). Banco Popular Español bestred for denne appelinstans, at den gulvklausul, som var indeholdt i aftalen fra 2001, og som var blevet ændret to gange i 2007, var urimelig, og gjorde gældende, at banken havde givet sine medkontrahenter tilstrækkelige oplysninger. Banco Popular Español gjorde gældende, at førsteinstansen under alle omstændigheder ikke havde fulgt den retspraksis, som Tribunal Supremo (øverste domstol) havde fastlagt ved sin dom af 9. maj 2013, da den pålagde banken at tilbagebetale de angiveligt uretmæssigt modtagne beløb med tilbagevirkende kraft. Dommen af 10. november 2014 burde følgelig ophæves.

3. De præjudicielle spørgsmål i sag C-307/15 og sag C-308/15

31. Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante) nærer tvivl om rækkevidden af sanktionen for urimelige vilkår. Ifølge artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 kræves det blot, at sådanne vilkår i henhold til de betingelser, der fremgår af national ret, ikke binder forbrugeren. Spørgsmålet om tilbagebetaling af de beløb, der er betalt på grundlag af vilkår, der er erklæret urimelige, er a priori ikke harmoniseret ved dette direktiv. Den forelæggende ret rejser i disse to sager ikke desto mindre spørgsmål om, hvorvidt det ville være i strid med den effektive virkning, formålet om afskrækkende

15 — Banco Popular Español var ikke blandt de tre kreditinstitutter, der var parter i den sag for Tribunal Supremo (øverste domstol), der gav anledning til dommen af 9.5.2013.

virkning og fuldstændig beskyttelse af forbrugeren, som direktiv 93/13 fremmer, at fortolke artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 således, at den ikke forpligter medlemsstaterne til ligeledes at fastsætte betingelser om tilbagebetaling til forbrugere, over for hvilke sådanne vilkår har været anvendt. Retten spørger endvidere, om den begrænsning af tilbagebetalingen som Tribunal Supremo (øverste domstol) har besluttet, ikke strider mod det af Domstolen fastsatte forbud mod, at nationale retter tilpasser eller ændrer indholdet af vilkår, der er erklæret urimelige. Da det følger af Domstolens retspraksis, at de nationale retter bl.a. har pligt til at drage alle de konsekvenser, der ifølge national ret følger af konstateringen af, at det pågældende vilkår er urimeligt [16], opstår der spørgsmål om, hvorvidt den ikke-bindende karakter af urimelige vilkår i henhold til direktivet skal forstås således, at denne er absolut og ubetinget, eller om den derimod kan variere. Såfremt det antages, at de kriterier, som Domstolen har opstillet vedrørende beslutningen om at begrænse den tilbagevirkende kraft af sine egne domme, er relevante i en situation som den, Tribunal Supremo (øverste domstol) står over for, nærer Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante) endelig tvivl om, hvorvidt det kan antages, at bankerne, der klart er forbrugerne overlegne, kan antages at være i god tro. For så vidt angår risikoen for alvorlige økonomiske forstyrrelser nærer den forelæggende ret tvivl om, hvorvidt Tribunal Supremo (øverste domstol) reelt har stået over for en sådan risiko, idet den alene har henvist til dennes »åbenbare« karakter uden præcist at definere kvalitative eller kvantitative omstændigheder.

32. Da Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante) står over for en vanskelighed ved fortolkningen af EU-retten, har den ved afgørelser, der indgik til Domstolens Justitskontor den 25. juni 2015, besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Er det foreneligt med princippet om, at urimelige kontraktvilkår ikke binder forbrugeren, således som anerkendt i artikel 6, stk. 1, i [direktiv 93/13], når de genoprettende virkninger, der er afledt af, at et urimeligt vilkår om en minimumsrentesats i en lånekontrakt er blevet erklæret ugyldigt, ikke tillægges tilbagevirkende kraft fra tidspunktet for indgåelsen af kontrakten, men fra en senere dato?

2) Er kriteriet om, at god tro hos de berørte parter kan være grundlag for en begrænsning af den tilbagevirkende kraft, der afledes af et urimeligt vilkår, et selvstændigt begreb i EU-retten, der skal fortolkes ensartet i alle medlemsstaterne?

3) Såfremt spørgsmålet besvares bekræftende, hvilke forudsætninger skal da være opfyldt, for at det kan fastslås, at der foreligger god tro hos de berørte parter?

4) Er det under alle omstændigheder i overensstemmelse med god tro hos de berørte parter, når den erhvervsdrivende ved udarbejdelsen af kontrakten forårsagede den manglende gennemsigtighed, der var afgørende for, at vilkåret var urimeligt?

5) Er risikoen for alvorlige forstyrrelser som grundlag for begrænsningen af den tilbagevirkende kraft, der afledes af et urimeligt vilkår, et selvstændigt begreb i EU-retten, der skal fortolkes ensartet?

6) Såfremt spørgsmålet besvares bekræftende, hvilke kriterier skal der da tages hensyn til?

7) Skal risikoen for alvorlige forstyrrelser vurderes alene under hensyntagen til, at disse kan finde sted i forhold til den erhvervsdrivende, eller skal der også tages hensyn til det tab, som en forbruger lider ved en manglende fuld tilbagebetaling af de beløb, der er indbetalt i henhold til den nævnte minimumsrentesats?

[samt alene vedrørende sag C-308/15]

16 — Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante) henviser navnlig til dom af 26.4.2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242), og af 30.5.2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340).

8. Er den automatiske udvidelse af begrænsningen af de genoprettende virkninger af den tilbagevirkende kraft, som følger af ugyldighedserklæringen af et vilkår om en minimumsrentesats for forbrugere, en begrænsning, der fastsættes under et søgsmål, der er anlagt af en forbrugersammenslutning mod [tre] kreditinstitutter, til at omfatte individuelle søgsmål, der anlægges af kunder, der har indgået en aftale om lån med pant i fast ejendom med andre kreditinstitutter, med henblik på at få et vilkår om en minimumsrentesats erklæret ugyldigt som følge af dettes urimelige karakter, forenelig med princippet om, at urimelige kontraktvilkår ikke binder forbrugeren, således som anerkendt i artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13, og den ret til adgang til effektive retsmidler, som er anerkendt ved artikel 47 i Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder?«

III – **Retsforhandlingerne for Domstolen**

A – *Anmodningen om, at sag C-307/15 og sag C-308/15 behandles efter den fremskyndede procedure*

33. Den forelæggende ret har i sag C-307/15 og sag C-308/15 anmodet Domstolen om at behandle de nævnte sager efter en fremskyndet procedure i medfør af artikel 23 i statutten for Den Europæiske Unions Domstol og artikel 105, stk. 1, i Domstolens procesreglement. Denne anmodning blev afslået ved kendelse afsagt af Domstolens præsident den 14. august 2015.

B – *Afviklingen af den skriftlige og den mundtlige forhandling*

34. Ved afgørelse truffet af Domstolens præsident den 10. juli 2015 blev sag C-307/15 og sag C-308/15 forenet med henblik på den skriftlige og mundtlige forhandling samt dommen. I disse sager er der blevet indgivet skriftlige indlæg af Emilio Irles López, BBVA, Banco Popular Español, den spanske og den polske regering samt Det Forenede Kongeriges regering og Europa-Kommissionen.

35. I sag C-154/15 er der blevet indgivet skriftlige indlæg af Francisco Gutiérrez Naranjo, Cajasur Banco, den tjekkiske og den spanske regering samt Det Forenede Kongeriges regering og Kommissionen.

36. Ved afgørelse truffet af Domstolens præsident den 21. oktober 2015 blev sag C-154/15, C-307/15 og C-308/15 forenet med henblik på den mundtlige forhandling og dommen.

37. I det fælles retsmøde for de tre sager, der blev afholdt den 26. april 2016, blev der afgivet mundtlige indlæg af Francisco Gutiérrez Naranjo, Ana María Palacios Martínez, Emilio Irles López, Cajasur Banco, Banco Popular Español, BBVA, den spanske regering, Det Forenede Kongeriges regering og Kommissionen.

IV – **Retlig vurdering**

38. De spørgsmål, som de forelæggende retter har stillet, angår i det væsentlige tre problemstillinger. For det første skal det nærmere bestemt fastslås, om det er foreneligt med artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 at begrænse de genoprettende virkninger af ugyldigheden som følge af, at gulvklausulerne blev erklæret urimelige. Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante) spørger dernæst Domstolen om, hvorvidt Tribunal Supremo (øverste domstol) har anvendt kriterierne om god tro og om risikoen for alvorlige forstyrrelser i den forstand, hvori disse begreber er anvendt i dom af

21. marts 2013, RWE Vertrieb [17], korrekt, samt om sammenhængen mellem udfaldet af de kollektive søgsmål og de individuelle søgsmål, således som den fremgår af praksis fra Tribunal Supremo (øverste domstol), er i overensstemmelse med EU-retten.

39. Min gennemgang af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 burde imidlertid være tilstrækkelig til, at Domstolen kan give de forelæggende retter et fyldestgørende svar. Det centrale element i nærværende forslag til afgørelse vil følgelig omhandle de spørgsmål, der er stillet i sag C-154/15, og det første fælles spørgsmål i sag C-307/15 og sag C-308/15.

A – *De præjudicielle spørgsmål i sag C-154/15 behandlet under ét og det første fælles spørgsmål i sag C-307/15 og sag C-308/15*

40. Det hovedspørgsmål, som jeg annoncerede i indledningen, er nærmere bestemt spørgsmålet om, hvorvidt det er foreneligt med artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13, såfremt det anerkendes, at den øverste domstol i en medlemsstat – der har fastslået, at et kontraktvilkår, der er indeholdt i en aftale mellem en forbruger og en erhvervsdrivende, er urimeligt og har erklæret dette vilkår ugyldigt – har beføjelse til at begrænse virkningerne af denne ugyldighed, idet den kun indrømmer ret til at søge de beløb, som forbrugeren har betalt med urette på grundlag af det urimelige vilkår, tilbagebetalt fra datoen for den pågældende rets afgørelse, hvorved det tiltrådtes, at det omhandlede vilkår var urimeligt.

41. Det er nødvendigt at foretage visse forudgående undersøgelser for at besvare dette spørgsmål. Et af de første led i denne slutningsrække er således at fastslå, på hvilket grundlag Tribunal Supremo (øverste domstol) støttede sin dom af 9. maj 2013. Retten gik angiveligt ud over det beskyttelsesniveau, som forbrugeren sikres ved direktiv 93/13, og som, da der blot er sket en minimumsharmonisering inden for dette område, reelt tillader medlemsstaterne at fastsætte strengere bestemmelser [18]. Såfremt dette er tilfældet, skal begrænsningen af ugyldighedsvirkningerne imidlertid ikke vurderes på grundlag af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13, idet bedre beskyttelsesforanstaltninger ifølge sagens natur falder inden for et område, der ikke er blevet harmoniseret ved direktivet.

42. Inden besvarelsen af hovedspørgsmålet, der som tidligere anført angår spørgsmålet om, hvilke foranstaltninger retsinstansen skal eller kan træffe, når den står over for urimelige vilkår, er det imidlertid nødvendigt at betragte den fremgangsmåde, som Tribunal Supremo (øverste domstol) anvendte, da den kvalificerede gulvklausulerne som »urimelige«, grundigere. Dette punkt er så meget mere delikat, som samarbejdspartneren i de tre forenede sager for det første ikke er den retsinstans, der foretog denne kvalificering, og for det andet ikke stiller spørgsmålstegn ved gulvklausulernes

17 — C-92/11, EU:C:2013:180.

18 — Jf. artikel 8 i direktiv 93/13. Det bemærkes imidlertid, at denne artikel henviser til medlemsstaternes mulighed for at bevare eller vedtage strengere »bestemmelser«, og for mig er det spørgsmålet, i hvilket omfang den nationale domstols dom – uanset at der er tale om den øverste domstol – kan anses for en »bestemmelse« i den forstand, hvori dette udtryk er anvendt i artikel 8 i direktiv 93/13. Det bemærkes endvidere, at der ved Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2011/83/EU af 25.10.2011 om forbrugerrettigheder (EUT 2011, L 304, s. 64) blev indført en ny artikel 8a i direktiv 93/13, hvorefter medlemsstaterne har pligt til at underrette Kommissionen, når de vedtager bestemmelser i overensstemmelse med direktivets artikel 8.

urimelige karakter [19]. I denne forbindelse præciserer jeg således for alle tilfældes skyld, at besvarelsen af dette præliminære spørgsmål ikke skal ses som et forsøg på at udvide diskussionen i denne præjudicielle sag, men tværtimod som en nødvendig og uundgåelig forudsætning for at kunne give de forelæggende retter et fyldestgørende svar.

43. Efter at have godtgjort, at Tribunal Supremo (øverste domstol) ikke gik ud over det beskyttelsesniveau, som forbrugeren er tillagt ved direktiv 93/13, og relevansen af den fortolkning, der anmodes om, således er blevet godtgjort, skal jeg definere omfanget af den forpligtelse, der påhviler medlemsstaterne i henhold til direktivets artikel 6, stk. 1.

1. Om det beskyttelsesniveau, som sikres forbrugerne i henhold til retspraksis ved Tribunal Supremo (den øverste domstol) i forhold til det beskyttelsesniveau, som er sikret ved direktiv 93/13

44. De tre sager udspringer af en række domme, som Tribunal Supremo (øverste domstol) har afsagt. Sammenfattende, og såfremt jeg har forstået de nævnte domme korrekt, fastslog Tribunal Supremo (øverste domstol), at låneaftalernes gulvklausuler var vilkår, som definerer aftalens hovedgenstand, og hvis urimelige karakter i princippet ikke kan efterprøves med hjemmel i direktiv 93/13, såfremt disse vilkår er affattet klart og forståeligt. Tribunal Supremo (øverste domstol) fandt, at gulvklausulerne grammatisk set var forståelige, og at de følgelig formelt opfyldte gennemsigtighedskravet. Retten fandt derimod, at de erhvervsdrivende, der havde indføjet disse vilkår i de omtvistede kontrakter, ikke havde givet tilstrækkelig oplysning til belysning af deres reelle indhold, og at det materielle krav om gennemsigtighed ikke var opfyldt. Den fastslog, at de nævnte vilkår var urimelige. Mens princippet i spansk ret herefter er, at de urimelige vilkår ville have været ugyldige ab initio, besluttede Tribunal Supremo (øverste domstol), henset til de særlige omstændigheder, som den fandt at stå over for, at de gulvklausuler, der var blevet erklæret urimelige, kun skulle tillægges virkning fra datoen for offentliggørelsen af den første af disse domme, dvs. fra den 9. maj 2013.

45. Hvis jeg forstår Tribunal Supremos (øverste domstol) dom korrekt, er det mit indtryk, at retten fandt, at den ved at udvide kontrollen for så vidt angik gennemsigtigheden af vilkårene med et krav om materiel gennemsigtighed, gik ud over det beskyttelsesniveau, der følger af direktiv 93/13. Den begrundede bl.a. begrænsningen af de genoprettende virkninger af gulvklausulernes ugyldighed med, at dommen var innovativ. Jeg må tilstå, at jeg ikke er helt overbevist om, at dette er korrekt, hvilket vil fremgå af en opmærksom undersøgelse af Domstolens retspraksis.

46. I dom af 30. april 2014, Kásler og Káslerné Rábai [20], fik Domstolen således forelagt et spørgsmål om, hvorvidt artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13 skulle fortolkes således, at kravet om, at et kontraktvilkår skal være affattet klart og forståeligt, skal forstås således, at det ikke alene indebærer, at det omhandlede vilkår i sig selv grammatisk set skal være affattet klart og forståeligt for forbrugeren, men også at de økonomiske hensyn, der ligger bag anvendelsen af kontraktvilkåret, skal være affattet klart og forståeligt for samme forbruger. Domstolen konstaterede, at dette krav om en klar og forståelig affattelse ligeledes fandtes i artikel 5 i direktiv 93/13 og i 20. betragtning til direktivet, hvorefter forbrugeren skal have en reel mulighed for at gøre sig bekendt med alle vilkårene [21]. Det

19 — Domstolen erindrer til stadighed om, at dens kompetence »omfatter fortolkning af begrebet »urimeligt kontraktvilkår« i [direktiv 93/13] samt af de kriterier, som den nationale retsinstans kan eller skal anvende ved undersøgelsen af et kontraktvilkår i lyset af direktivets bestemmelser, idet det tilkommer den pågældende retsinstans under hensyn til disse kriterier at træffe afgørelse om et særligt kontraktvilkårs konkrete kvalifikation i lyset af de faktiske omstændigheder i det konkrete tilfælde«. Jf. i denne retning dom af 26.4.2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242, præmis 22 og den deri anførte retspraksis), og af 21.3.2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180, præmis 48). Jf. i samme retning dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 45), af 23.4.2015, Van Hove (C-96/14, EU:C:2015:262, præmis 28), og af 9.7.2015, Bucura (C-348/14, EU:C:2015:447, ikke trykt i Sml., præmis 46). Da Tribunal Supremo (øverste domstol) navnlig støttede sin begrundelse med henvisning til artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13, ville det af hensyn til det retlige samarbejde, der karakteriserer Unionens retsorden, have været ønskeligt, at den ikke alene havde forelagt Domstolen spørgsmål om problemerne i forbindelse med kontrol med gennemsigtigheden af de vilkår, der definerer kontraktens hovedgenstand, men ligeledes om, hvorvidt muligheden for, ratione temporis, at begrænse virkningerne af denne principielle dom på området, er forenelige med EU-retten.

20 — C-26/13, EU:C:2014:282.

21 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 67).

nævnte krav finder ifølge Domstolen »anvendelse i alle tilfælde, herunder når et vilkår er omfattet af artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13, og det er således undtaget den i direktivets artikel 3, stk. 1, omhandlede vurdering af, om vilkåret er urimeligt«[22]. Domstolen fastslog ligeledes, at kravet om gennemsigtighed i artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13 »har samme rækkevidde som det i direktivets artikel 5 omhandlede«[23]. I relation til den nævnte artikel 5 erindrede Domstolen om rækkevidden af sin dom af 21. marts 2013, RWE Vertrieb[24], hvori den fastslog, at det er af afgørende vigtighed for forbrugeren, at han før indgåelsen af en kontrakt informeres om kontraktbestemmelserne og konsekvenserne af denne indgåelse, idet forbrugeren bl.a. på baggrund af disse oplysninger tager stilling til, om han vil indgå en aftale med en erhvervsdrivende[25]. »Dette krav […] om, at kontraktvilkår skal være klare og forståelige, kan således ikke indskrænkes til, at vilkår formelt set blot skal være affattet grammatisk klart og forståeligt«[26], og skal fortolkes bredt, da den ved direktiv 93/13 indførte beskyttelsesordning hviler på den betragtning, at forbrugeren befinder sig i en svagere stilling end den erhvervsdrivende hvad angår bl.a. informationsniveau[27].

47. Domstolen konkluderede, at artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13 skal fortolkes således, at »kravet om, at et kontraktvilkår skal være affattet klart og forståeligt, [skal] forstås således, at det ikke alene indebærer, at det omhandlede vilkår i sig selv grammatisk set skal være affattet klart og forståeligt for forbrugeren, men også at aftalen klart skal beskrive, hvordan [mekanismen] konkret fungerer […] således at denne forbruger på grundlag af klare og forståelige kriterier kan forudse, hvilke økonomiske følger aftalen kan få for ham«[28]. Domstolen fastslog følgelig i den konkrete sag, som den havde fået forelagt, at »[det] tilkommer […] den nationale ret på baggrund af alle relevante faktiske omstændigheder – herunder den reklame og de oplysninger, som långiver fremkom med under forhandlingen af låneaftalen – at afgøre, om en […] gennemsnitsforbruger ikke alene havde mulighed for at vide, at det er velkendt på markedet for værdipapirer, at der er forskel på salgs- og købsprisen for udenlandsk valuta, men også var i stand til at bedømme de for ham potentielt alvorlige økonomiske følger af anvendelsen af [det omtvistede vilkår] ved beregning af den tilbagebetaling, som han i sidste ende skal betale, og dermed de samlede omkostninger i forbindelse med lånet«[29].

48. I dom af 9. juli 2015, Bucura[30], der er af senere dato, blev Domstolen anmodet om at præcisere, i hvilket omfang udformningen af visse vilkår i en kreditaftale og undladelse af at give visse oplysninger, såvel på tidspunktet for aftalens indgåelse, som i dens løbetid, kunne foranledige den forelæggende ret til at konkludere, at visse vilkår i den nævnte kontrakt var urimelige. Efter henvisning til 21. betragtning til direktiv 93/13 og dets artikel 5 præciserede Domstolen, at »[d]enne pligt til at benytte en [klar og forståelig] formulering er så meget vigtigere, når en national ret skal vurdere, om et vilkår, der er affattet i strid hermed, er urimeligt, selv om dette vilkår ville kunne betragtes som værende omfattet af undtagelsen i artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13. Det bemærkes således, at de vilkår, som er nævnt i denne bestemmelse, og som ganske vist henhører under det område, som er reguleret af dette direktiv, kun er udelukket fra vurderingen af, om de er urimelige, såfremt den nationale retsinstans efter en konkret bedømmelse i hvert enkelt tilfælde når frem til, at de er blevet affattet klart og forståeligt af den erhvervsdrivende«[31]. Det fremgår imidlertid af Domstolens faste retspraksis[32], at de oplysninger, der meddeles forbrugeren inden kontraktens indgåelse, er af afgørende betydning. Heraf følger, at »det tilkommer den forelæggende ret at afgøre, om en gennemsnitsforbruger […] på grundlag af de årlige renteberegningsmetoder, som er blevet meddelt ham, kan vurdere de

22 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 68).
23 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 69).
24 — C-92/11, EU:C:2013:180, præmis 44.
25 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 70).
26 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 71).
27 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 72).
28 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 75).
29 — Dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 74).
30 — C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447.
31 — Dom af 9.7.2015, Bucura (C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447, præmis 50).
32 — Dom af 9.7.2015, Bucura (C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447, præmis 51).

økonomiske konsekvenser af anvendelsen af dem ved beregningen af de beløb, som det i sidste instans påhviler den pågældende forbruger at betale, og dermed de samlede omkostninger i forbindelse med lånet« [33]. Ifølge Domstolen er »manglende oplysninger om tilbagebetalingsbetingelserne for det omhandlede lån samt om, hvorledes disse betingelser kan ændres i lånets løbetid, afgørende elementer i den nationale rets vurdering af, om et vilkår i en låneaftale, som vedrører omkostningerne ved denne, og som ikke indeholder en sådan oplysning, er affattet klart og forståeligt som omhandlet i artikel 4 i direktiv [93/13]« [34]. Hvis den nationale ret finder, at dette ikke er tilfældet, skal den vurdere, om vilkåret er urimeligt [35].

49. Dom af 30. april 2014, Kásler og Káslerné Rábai [36], og af 9. juli 2015, Bucura [37], er ganske vist blevet afsagt efter Tribunal Supremos (øverste domstol) dom af 9. maj 2013. De er imidlertid blot udtryk for en logisk følge af en lang række tidligere domme, herunder dom af 21. marts 2013, RWE Vertrieb [38], som Tribunal Supremo (øverste domstol) i vidt omfang henviste til i sin dom af 9. maj 2013, hvilke allerede fremhævede forholdet mellem kravet om gennemsigtighed i artikel 5 i direktiv 93/13 og den afgørende betydning af information forud for kontraktindgåelsen med henblik på at sikre, at forbrugeren kan give et informeret samtykke [39].

50. Det bemærkedes ligeledes i dom RWE Vertrieb [40], »at det følger af fast retspraksis, at den fortolkning, som Domstolen foretager af en fællesskabsretlig regel under udøvelse af sin kompetence i henhold til artikel 267 TEUF, i nødvendigt omfang belyser og præciserer betydningen og rækkevidden af den pågældende regel, således som den skal forstås og anvendes, henholdsvis burde have været forstået og anvendt fra sin ikrafttræden. Heraf følger, at den således fortolkede regel kan og skal anvendes af domstolene endog i forbindelse med retsforhold, der er stiftet og består, før der afsiges dom vedrørende fortolkningsanmodningen, såfremt betingelserne for at anlægge sag om anvendelsen af den nævnte regel i øvrigt er opfyldt« [41]. Dom RWE Vertrieb [42] lagde allerede som sådan kimene til dommen i sagen Kásler og Káslerné Rábai [43] og Bucura-dommen [44]. Tribunal Supremo (øverste domstol) gik derfor ikke ud over bestemmelserne i EU-retten, da den fastslog, at gulvklausulerne var urimelige, bl.a. som følge af manglen på tilstrækkelig, forudgående information, idet den indrømmede et højere beskyttelsesniveau for forbrugeren i forhold til det, der er indrømmet ved direktiv 93/13, men anvendte derimod bestemmelserne i direktivet [45].

51. Efter denne konstatering vil jeg nu foretage en gennemgang af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13.

33 — Dom af 9.7.2015, Bucura (C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447, præmis 56).

34 — Dom af 9.7.2015, Bucura (C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447, præmis 61).

35 — Dom af 9.7.2015, Bucura (C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447, præmis 62).

36 — C-26/13, EU:C:2014:282.

37 — C-348/14, ikke trykt i Sml., EU:C:2015:447.

38 — C-92/11, EU:C:2013:180.

39 — Dom af 21.3.2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180, præmis 43 og 44). Domstolen har altid været særligt opmærksom på forbrugerens informationsniveau. Jf. i denne retning bl.a. dom af 27.6.2000, Océano Grupo Editorial og Salvat Editores (C-240/98 – C-244/98, EU:C:2000:346, præmis 25). Det kan endvidere ikke antages, at dom af 3.6.2010, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (C-484/08, EU:C:2010:309), gav anledning til nogen form for uklarhed. I denne dom anerkendte Domstolen således, at de spanske regler, som hovedsagen angik, og som tillod en retlig vurdering af, om kontraktvilkår er urimelige, når disse omfatter definitionen af aftalens hovedgenstand eller overensstemmelsen mellem pris og varer eller mellem tjenesteydelser og betalingen herfor, gav mulighed for at sikre et højere beskyttelsesniveau, end det, der er fastsat i direktiv 93/13. Da dette var tilfældet, tillod de nævnte bestemmelser en sådan kontrol, herunder i en situation, hvor vilkårene var affattet klart og forståeligt (jf. dom af 3.6.2010, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (C-484/08, EU:C:2010:309, præmis 24 og 42).

40 — Dom af 21.3.2013 (C-92/11, EU:C:2013:180).

41 — Dom af 21.3.2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180, præmis 58 og den deri nævnte retspraksis).

42 — Dom af 21.3.2013 (C-92/11, EU:C:2013:180).

43 — Dom af 30.4.2014 (C-26/13, EU:C:2014:282).

44 — Dom af 9.7.2015 (C-348/14, EU:C:2015:447).

45 — Det fremgår klart af ordlyden af artikel 4, stk. 2, i direktiv 93/13, at et vilkår, som vedrører aftalens hovedgenstand, og som ikke opfylder kravene om klarhed og forståelighed, kan være genstand for en vurdering af, om det er urimeligt, på de betingelser, der er fastsat i artikel 3, stk. 1, i direktiv 93/13.

2. Rækkevidden af den forpligtelse, der påhviler medlemsstaterne i henhold til artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13

52. Efter at have fastslået, at ordlyden af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 ikke er fri for en vis grad af uklarhed, vil jeg betragte Domstolens retspraksis for at identificere de overordnede principper i dens fortolkning af direktiv 93/13 generelt og specielt af dette direktivs artikel 6, stk. 1. Jeg vil endelig anvende de foreløbige konklusioner, som jeg udleder heraf, på de foreliggende sager.

a) En bogstavelig fortolkning bringer ringe klarhed

53. Ved urimelige vilkår pålægger direktiv 93/13 medlemsstaterne dels at fastsætte bestemmelser om, at disse »i henhold til deres nationale lovgivning ikke binder forbrugeren« (artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13), dels, at de »sikrer, at der i forbrugernes og konkurrenternes interesse findes egnede og effektive midler til at bringe anvendelsen af urimelige kontraktvilkår i aftaler, der indgås mellem forbrugere og en erhvervsdrivende, til ophør« (artikel 7, stk. 1, i direktiv 93/13).

54. Det må således konstateres, at EU-lovgiver ikke er gået videre med hensyn til at definere sanktionen i anledning af urimelige vilkår, og navnlig under hvilke betingelser medlemsstaterne skal fastsætte, at de ikke har bindende virkning i overensstemmelse med, hvad der kræves ifølge ordlyden af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13. Brugen af præsens (»ikke binder«) viser ikke, om det eventuelt var lovgivers hensigt at give den ikke-bindende virkning en tilbagevirkende dimension [46]. Samme lovgiver har klart valgt ikke at anvende en mere præcis juridisk terminologi, som en udtrykkelig henvisning til ugyldighed, annullation eller ophævelse ville have været. Det anvendte udtryk er fuldstændig neutralt [47], hvilket allerede blev anført af generaladvokat Trstenjak i hendes forslag til afgørelse i Invitel-sagen [48].

55. Denne neutralitet kan naturligt forklares med den udtrykkelige henvisning til national lovgivning [49]. Er det tilstrækkeligt til at overlade medlemsstaterne fuldstændig frihed til, på de betingelser, som de ønsker, at præcisere, at urimelige vilkår ikke er bindende? For at belyse rækkevidden af denne artikel, og da dens ordlyd alene viser sig at være utilstrækkelig i denne henseende, er det nødvendigt på ny at betragte Domstolens retspraksis vedrørende direktiv 93/13 generelt og direktivets artikel 6, stk. 1, specielt.

b) Tilbageblik på retspraksis

56. Domstolen har gentagne gange fremhævet direktiv 93/13's funktion i Unionens retsorden.

57. Jeg vil blot henvise til, at den beskyttelsesordning, som blev indført ved direktiv 93/13, hviler på den betragtning, at forbrugeren befinder sig i en svagere stilling end den erhvervsdrivende såvel hvad angår forhandlingsstyrke som informationsniveau, og at forbrugeren som følge heraf tiltræder betingelser, som på forhånd er udarbejdet af den erhvervsdrivende, uden at han kan øve nogen indflydelse på disses indhold [50]. Under hensyntagen til denne svagere stilling er der ved artikel 6, stk. 1,

46 — 21. betragtning til direktiv 93/13 synes endog [(i den franske affattelse)] at tillægge denne ikke-bindende virkning betydning for fremtiden (»ne liera pas«).

47 — En hurtig sammenligning af de forskellige tilgængelige sprogversioner giver næppe mere oplysning. Det følger således af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13, at urimelige vilkår på spansk »no vincularán«, på tysk »unverbindlich sind«, på engelsk »shall […] not be binding«, på italiensk »non vincolano« og på portugisisk »não vinculem«.

48 — C-472/10, EU:C:2011:806, punkt 48.

49 — Jf. ligeledes fodnote 70 i nærværende forslag til afgørelse.

50 — Jf. fra en omfattende retspraksis dom af 21.3.2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180, præmis 41 og den deri nævnte retspraksis), og af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 og C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 22), samt kendelse af 16.7.2015, Sánchez Morcillo og Abril García (C-539/14, EU:C:2015:508, præmis 24). Jf. ligeledes generaladvokat Szpunars forslag til afgørelse Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 og C-385/14, EU:C:2016:15, fodnote 21).

i direktiv 93/13 tale om en præceptiv bestemmelse, der har til formål at erstatte den formelle balance, som kontrakten indfører mellem kontraktparternes rettigheder og forpligtelser, med en reel balance, der skal genindføre ligheden mellem parterne [51]. Domstolen har således gentagne gange fastslået, at de nationale retter af egen drift skal efterprøve, om et kontraktvilkår, der henhører under direktivets anvendelsesområde, er urimeligt, og dermed afhjælpe den manglende ligevægt mellem forbrugeren og den erhvervsdrivende [52]. Den beskyttelse, som direktiv 93/13 tilstræber, kan kun sikres ved, at uligheden mellem forbrugeren og den erhvervsdrivende ophæves ved positive foranstaltninger, der er uafhængige af kontraktparterne selv [53].

58. Domstolen har endvidere til stadighed henvist til, at direktiv 93/13 i sin helhed er en foranstaltning, der er nødvendig for udførelsen af de opgaver, der er overdraget til Unionen, og navnlig for en forbedring af levestandarden og livskvaliteten i hele Unionen [54]. Som følge af arten og betydningen af den offentlige interesse, som den beskyttelse, der er sikret forbrugerne, som befinder sig i en svagere stilling end den erhvervsdrivende, hviler på, pålægger direktiv 93/13 således medlemsstaterne at fastsætte egnede og effektive midler »til at bringe anvendelsen af urimelige kontraktvilkår i aftaler, der indgås mellem forbrugere og en erhvervsdrivende, til ophør« [55].

59. Med henblik på at fastslå, hvilke nærmere konsekvenser der skal drages, hvis et kontraktvilkår erklæres urimeligt, har Domstolen udtalt, at der skal tages hensyn både til ordlyden af artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 og formålene med og den generelle opbygning af dette direktiv [56]. For så vidt angår ordlyden af nævnte artikel 6, stk. 1, bemærkede Domstolen »dels, at medlemsstaterne i henhold til denne bestemmelses første delsætning ganske vist tillægges et vist spillerum for så vidt angår fastlæggelsen af, hvilke retlige ordninger der skal finde anvendelse på urimelige kontraktvilkår, men at bestemmelsen ikke desto mindre udtrykkeligt fastsætter, at de nævnte vilkår »ikke binder forbrugeren« [57]. De nationale retter skal følgelig »drage alle de konsekvenser, der følger heraf efter national lovgivning, for at forbrugeren ikke er bundet« [58]. Med Domstolens egen formulering er forholdet det, at »[d]et fremgår således af ordlyden af artikel 6, stk. 1, [i direktiv 93/13], at de nationale retter kun er forpligtede til at *udelukke anvendelsen* af et urimeligt kontraktvilkår, således at det *ikke* binder forbrugeren« [59].

60. Urimelige vilkår »binder ikke«, i den forstand, hvori dette udtryk er anvendt i artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13, når den nationale ret udelukker deres anvendelse [60] som følge af den afskrækkende virkning, der opstår »ved helt og holdent at undlade at anvende [dem]« [61]. Domstolen finder i denne forbindelse, at et urimeligt vilkår ikke kan ændres af den nationale ret, men at det derimod ikke må

51 — Jf. fra en omfattende retspraksis dom af 26.4.2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242, præmis 34), og kendelse af 16.7.2015, Sánchez Morcillo og Abril García (C-539/14, EU:C:2015:508, præmis 25 og den deri nævnte retspraksis).

52 — Jf. kendelse af 16.7.2015, Sánchez Morcillo og Abril García (C-539/14, EU:C:2015:508, præmis 27).

53 — Jf. fra en omfattende retspraksis dom af 6.10.2009, Asturcom Telecomunicaciones (C-40/08, EU:C:2009:615, præmis 31 og den deri nævnte retspraksis), og af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 41 og den deri nævnte retspraksis).

54 — Jf. bl.a. dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 67 og den deri nævnte retspraksis).

55 — Jf. bl.a. dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 68, der henviser til artikel 7 i direktiv 93/13).

56 — Jf. bl.a. dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 61 og den deri nævnte retspraksis).

57 — Jf. dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 62).

58 — Jf. dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 63), og domme af 30.5.2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340, præmis 41) og Asbeek Brusse og de Man Garabito (C-488/11, EU:C:2013:341, præmis 49). Jf. ligeledes kendelse af 3.4.2014, Sebestyén (C-342/13, EU:C:2014:1857, præmis 35), og af 17.3.2016, Ibercaja Banco (C-613/15, EU:C:2016:195, præmis 35).

59 — Dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 65). Mine fremhævelser.

60 — Jf. domme af 30.5.2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340, præmis 41) og Asbeek Brusse og de Man Garabito (C-488/11, EU:C:2013:341, præmis 49 og 57), samt dom af 21.4.2016, Radlinger og Radlingerová (C-377/14, EU:C:2016:283, præmis 98).

61 — Jf. dom af 30.5.2013, Asbeek Brusse og de Man Garabito (C-488/11, EU:C:2013:341, præmis 58), og af 21.1.2015, Unicaja Banco og Caixabank (C-482/13, C-484/13, C-485/13 og C-487/13, EU:C:2015:21, præmis 31).

anvendes [62]. Effektiviteten af sanktioner i anledning af urimelige vilkår skal således vurderes i forhold til formålet om at bringe anvendelsen af dem til ophør [63]. Dette formål kan imidlertid undlades opfyldt, såfremt forbrugeren udtrykkeligt tilkendegiver, at han fortsat ønsker at være bundet af et kontraktvilkår til trods for, at det er urimeligt [64].

61. Domstolen er ikke gået videre i sin præcisering af, hvorledes den ikke-bindende karakter skal være udformet i de nationale retsordener. Det tilkommer den formentlig ikke at gøre dette, idet de nærmere regler herfor netop skal besluttes af medlemsstaterne selv. Det er således logisk, at Domstolen i sin retspraksis synes at have en forestilling om, at ugyldighed af urimelige vilkår ikke er den eneste måde, hvorpå kravet i artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13 kan tilgodeses, men er én af flere muligheder. Dette fremgår navnlig af dom af 26. april 2012, Invitel [65], hvori Domstolen fastslog, at en national lovgivning, hvorefter en retsinstans' afgørelse om, at et urimeligt kontraktvilkår er ugyldigt, finder anvendelse på en forbruger, som har indgået en aftale med en erhvervsdrivende, som anvender dette vilkår, opfylder kravene i artikel 6, stk. 1, sammenholdt med artikel 7, stk. 1 og 2, i direktiv 93/13 [66], samt at »[a]nvendelsen af en sanktion om ugyldighed af et urimeligt vilkår […] sikrer nemlig, at disse forbrugere ikke er bundet af nævnte vilkår, uden imidlertid at udelukke andre egnede og effektive sanktionstyper, der er fastsat i de nationale lovgivninger« [67]. Nogen tid senere fastslog Domstolen på ny, at en national lovgivning, »der bestemmer, at kontraktvilkår, der erklæres urimelige, er ugyldige, [opfylder] kravene i artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13« [68].

c) Anvendelsen på de foreliggende sager

62. Hvilken lære kan der drages af denne omfattende retspraksis?

63. Som jeg forstår den, er det ikke mit indtryk, at det heri fastslås, at der er en systematisk og automatisk sammenhæng mellem direktivets artikel 6, stk. 1, og ugyldigheden af urimelige vilkår. Ugyldigheden forekommer med andre ord ikke Domstolen at være den eneste juridiske reaktion på kravet om, at urimelige vilkår ikke er bindende. Dette følger af en anden formulering, som man eksempelvis finder i dom af 21. januar 2015, Unicaja Banco og Caixabank, hvor den anfører, at »den nationale ret [skal kunne] drage alle konsekvenserne af den mulige urimelige karakter, henset til direktiv 93/13, af [vilkåret], ved *i givet fald* at annullere dette« [69].

64. Domstolen har således ikke fuldstændig afhjulpet den manglende præcision i artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13. Den er ikke gået videre end til at anlægge denne tilsyneladende neutralitet – og kan måske ikke gøre det. Hvis Domstolen nu måtte fastslå, at denne artikel skal fortolkes således, at den nationale retsinstans, når den står over for et urimeligt vilkår, kan erklære de nævnte vilkår ugyldige

62 — Jf. dom af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 69 og 70).

63 — Jf. dom af 30.4.2014, Kásler og Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282, præmis 78), og af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 og C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 21 og 39).

64 — Jf. dom af 3.12.2015, Banif Plus Bank (C-312/14, EU:C:2015:794, præmis 27), og af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 et C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 25).

65 — C-472/10, EU:C:2012:242.

66 — Jf. dom af 26.4.2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242, præmis 39).

67 — Dom af 26.4.2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242, præmis 40).

68 — Dom af 30.5.2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340, præmis 43).

69 — C-482/13, C-484/13, C-485/13 og C-487/13, EU:C:2015:21, præmis 41. Min fremhævelse. Jf. ligeledes kendelse af 17.3.2016, Ibercaja Banco (C-613/15, EU:C:2016:195, præmis 37).

og indrømme en korrelativ ret til genindsættelse i tidligere rettigheder, dvs. fra tidspunktet for aftalens indgåelse, ville den gøre den udtrykkelige henvisning til national ret i denne bestemmelse fuldstændig meningsløs og ville hermed næppe kunne undgå at blive kritiseret for at foretage en dommerskabt harmonisering [70].

65. Det bemærkes endvidere, at gældende national ret fuldt ud opfylder direktiv 93/13's krav. Det fremgår således klart af sagens akter, at hovedsanktionen i spansk retsorden for så vidt angår urimelige vilkår er ugyldighed, hvilket giver ret til fuld tilbagebetaling [71]. Der er herved tale om det højeste civilretlige sanktionsniveau, der ophæver samtlige virkninger af det urimelige vilkår. Det, der giver anledning til problemet i disse tre sager, er imidlertid den omstændighed, at den øverste domstol har benyttet en processuel løsning, der giver den mulighed for at begrænse virkningerne af dens domme ratione temporis. Anvendelsen af en sådan mulighed fører til følgende situation for så vidt angår sanktionen i anledning af gulvklausuler.

66. Fra og med den 9. maj 2013 skal gulvklausuler udgå af spansk ret. De skal slettes i eksisterende aftaler og erhvervsdrivende kan ikke længere indføje dem i nye aftaler, idet enhver erhvervsdrivende, der indfører sådanne klausuler efter denne dato, vil blive dømt til såvel at slette de nævnte klausuler, som til at tilbagebetale de beløb, der er blevet betalt på dette grundlag. Der er med andre ord tale om, at de fulde virkninger af ugyldigheden – hovedsanktionen – garanteres fra og med den 9. maj 2013.

67. For så vidt angår den forudgående periode er de erhvervsdrivende ikke forpligtede til at tilbagebetale de beløb, der er blevet betalt på dette grundlag, uanset at gulvklausulerne er blevet erklæret urimelige og følgelig ugyldige, idet den øverste domstol antager at stå over for usædvanlige omstændigheder, navnlig som følge af problemets endemiske dimension.

68. Da EU-retten hverken harmoniserer de sanktioner, der skal finde anvendelse i tilfælde af en anerkendelse af, at et vilkår er urimeligt [72], eller betingelserne for, at en øverste domstol beslutter at begrænse virkningerne af sine domme ratione temporis, henhører den foreliggende situation i medfør af princippet om procesautonomi under medlemsstaternes nationale retsordener. Disse regler må imidlertid ikke være mindre gunstige end dem, der gælder for tilsvarende situationer, der er underlagt national ret (ækvivalensprincippet), og de må i praksis ikke gøre det umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve de rettigheder, som EU-retten tillægger forbrugerne (effektivitetsprincippet) [73].

69. Hvad for det første angår ækvivalensprincippet kræver dette, at den omhandlede nationale regel finder anvendelse uden forskel på søgsmål, der vedrører tilsidesættelse af EU-retten, og søgsmål, der vedrører tilsidesættelse af national ret, og hvor sagsgenstanden og søgsmålsgrundlaget er de samme [74]. Med forbehold af eventuelle senere undersøgelser, som den nationale ret har foretaget, fremgår det af sagens akter, og navnlig af den spanske regerings skriftlige indlæg, at Tribunal Supremo (øverste

70 — Det bemærkes ligeledes, at det allerede fremgik af Kommissionens beretning om anvendelsen af direktiv 93/13 (KOM(2000) 248 endelig udg. af 27.4.2000), at »[p]å grund af de meget forskellige retstraditioner i medlemsstaterne, er denne bestemmelse (artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13) blevet inkorporeret på forskellig måde (de civilretlige sanktioner varierer mellem bortfald, ugyldighed, omstødelighed, manglende retsvirkning eller manglende mulighed for at gøre sådanne urimelige kontraktvilkår gældende)«. Desuden skal en retskendelse om, at et kontraktvilkår er urimeligt, have virkning helt fra aftalens indgåelse (dvs. med tilbagevirkende kraft). […] Det er forholdsvis vanskeligt at vurdere, hvorvidt de forskellige nationale systemer fører til det resultat, men det må frygtes, at det ikke altid er tilfældet« (s. 19 og 20). EU-lovgivers opmærksomhed var således allerede da blevet henledt på dette problem. Jeg bemærker imidlertid, at direktiv 93/13 senest er blevet ændret ved Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2011/83, og at ingen af de foretagne ændringer vedrører artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13.

71 — Jf. artikel 1303 i Código Civil, sammenholdt med artikel 83 i LGDCU.

72 — J. senest dom af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 et C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 31).

73 — Jf. i analogi hermed dom af 6.10.2009, Asturcom Telecomunicaciones (C-40/08, EU:C:2009:615, præmis 38), af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 46), af 21.2.2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, præmis 26), af 14.3.2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, præmis 50), domme af 30.5.2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340, præmis 29) og Asbeek Brusse og de Man Garabito (C-488/11, EU:C:2013:341, præmis 42), dom af 5.12.2013, Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León (C-413/12, EU:C:2013:800, præmis 30), af 27.2.2014, Pohotovosť (C-470/12, EU:C:2014:101, præmis 46), af 10.9.2014, Kušionová (C-34/13, EU:C:2014:2189, præmis 50), af 18.2.2016, Finanmadrid EFC (C-49/14, EU:C:2016:98, præmis 40), af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 og C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 32) og af 21.4.2016, Radlinger og Radlingerová (C-377/14, EU:C:2016:283, præmis 48).

74 — Jf. bl.a. dom Pohotovosť (C-470/12, EU:C:2014:101, præmis 47).

domstol) ikke forbeholder muligheden for at begrænse virkningerne af sine domme ratione temporis til alene at omfatte tvister, der har forbindelse med EU-retten, og at den allerede har gjort brug af en sådan mulighed i rent nationale tvister [75]. Ud fra en objektiv betragtning forekommer Tribunal Supremos (øverste domstol) mulighed for at begrænse virkningerne af sine domme ratione temporis mig ikke at kunne rejse tvivl med hensyn til dens forenelighed med ækvivalensprincippet.

70. Hvad for det andet angår effektivitetsprincippet bemærkes, at Domstolen gentagne gange har fastslået, at hvert enkelt tilfælde, hvor der opstår spørgsmål om, hvorvidt en national processuel bestemmelse gør det umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at anvende EU-retten, skal bedømmes under hensyn til, hvilken stilling bestemmelsen [76] indtager i den samlede procedure, herunder dens forløb og dens særlige kendetegn, for de forskellige nationale instanser, og at der under denne synsvinkel i givet fald skal tages hensyn til de principper, der ligger til grund for den nationale retspleje, bl.a. retssikkerhedsprincippet [77]. Betydningen af begrænsningen af virkningerne ratione temporis af den af Tribunal Supremo (øverste domstol) afsagte dom for så vidt angår effektiviteten af direktiv 93/13 skal således på den ene side vurderes under hensyn til det formål, det skal varetage, samtidig med, at der på den anden side tages hensyn til de principper i den nationale retsorden, der ligger til grund for beslutningen om at begrænse de nævnte virkninger.

71. Henset til *formålet med direktiv 93/13* skal sanktionen i anledning af urimelige vilkår i henhold til artikel 6 og 7 i direktiv 93/13, som det er blevet nævnt i forbindelse med gennemgangen af Domstolens retspraksis, have en afskrækkende virkning på den erhvervsdrivende og tilsigte at genoprette en reel balance mellem denne og forbrugeren. Som jeg har nævnt ovenfor, har erhvervsdrivende fra den 9. maj 2013 pligt til ikke længere at anvende gulvklausuler [78], og disse klausuler skal udgå af eksisterende aftaler. Den afskrækkende virkning sikres fuldt ud, idet enhver erhvervsdrivende, der efter den 9. maj 2013 indføjer sådanne klausuler i sine kontrakter, vil blive dømt til at slette de nævnte klausuler samt til at tilbagebetale beløb, der er blevet betalt på dette grundlag. Erhvervsdrivendes adfærd vil således nødvendigvis ændres fra og med den 9. maj 2013, og den effektive virkning af direktivet er fuldt ud sikret for fremtiden.

72. Herefter skal situationen indtil den 9. maj 2013 undersøges. Gulvklausulerne er altid blevet anset for at være urimelige og ugyldige, men denne ugyldighed får først fuld virkning fra datoen for den dom, hvor den øverste domstol fastslår dette. Som begrundelse for en sådan tidsmæssig forskydning har Tribunal Supremo (øverste domstol) henvist til en række argumenter [79], heriblandt beskyttelse af retssikkerheden som følge af afgørelsens innovative karakter – en vurdering jeg imidlertid ikke kan tilslutte mig [80] – og de foreliggende usædvanlige omstændigheder. I denne henseende har Tribunal Supremo (øverste domstol) navnlig fremhævet den udbredte anvendelse af gulvklausuler og har derefter foretaget en afvejning mellem på den ene side den beskyttelse, der tilkommer forbrugerne navnlig i henhold til direktiv 93/13, og på den anden side den makroøkonomiske betydning for bankvæsenet i en medlemsstat, der allerede er svækket.

75 — Jf. punkt 95 i den spanske regerings indlæg i sag C-307/15 og sag C-308/15.

76 — Her er der snarere tale om en domstolspraksis, der ikke er egentlig kodificeret, end om en bestemmelse. Som svar på et spørgsmål, som Domstolen stillede i retsmødet, bekræftede repræsentanten for den spanske regering således, at Tribunal Supremo (øverste domstol) støtter sin kompetence til at kunne begrænse genopretningsvirkningerne af ugyldighed på sin fortolkning af artikel 1303 i Código Civil.

77 — Jf. dom af 6.10.2009, Asturcom Telecomunicaciones (C-40/08, EU:C:2009:615, præmis 39 og den deri nævnte retspraksis), af 14.6.2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, præmis 49), af 21.2.2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, præmis 33), af 14.3.2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, præmis 53), af 30.5.2013, Jőrös (C-397/11, EU:C:2013:340, præmis 32), af 5.12.2013, Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León (C-413/12, EU:C:2013:800, præmis 34), af 27.2.2014, Pohotovosť (C-470/12, EU:C:2014:101, præmis 51), af 10.9.2014, Kušionová (C-34/13, EU:C:2014:2189, præmis 52), af 18.2.2016, Finanmadrid EFC (C-49/14, EU:C:2016:98, præmis 43 og 44), af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 og C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 34), og af 21.4.2016, Radlinger og Radlingerová (C-377/14, EU:C:2016:283, præmis 50).

78 — Naturligvis medmindre forbrugeren er blevet tilstrækkeligt oplyst.

79 — Jf. ovenfor i fodnote 11 i nærværende forslag til afgørelse.

80 — Jf. punkt 53 ff. i nærværende forslag til afgørelse.

73. Forudsat at en sådan foranstaltning kun træffes helt ekstraordinært, forekommer den ligeledes lovlig under hensyn til effektivitetsprincippet. Domstolen har allerede medgivet, at forbrugerbeskyttelsen ikke er absolut [81]. Det forekommer navnlig ikke indlysende, at det for at genskabe balancen mellem forbrugeren og den erhvervsdrivende i samtlige tilfælde har været nødvendigt eller endog muligt [82] at tilbagebetale de beløb, der er blevet betalt på grundlag en gulvklausul. Opnåelse af den balance, som direktivet prioriterer så højt, betyder ikke, at forbrugeren skal favoriseres. Afhængig af tidspunkterne for indgåelsen af låneaftalerne har den omstændighed, at virkningen ikke fuldt ud er tillagt tilbagevirkende kraft, ikke nødvendigvis bevirket, at balancen ikke er blevet genoprettet. Denne konstatering støttes efter min mening af to væsentlige betragtninger i den vurdering, som Tribunal Supremo (øverste domstol) har foretaget, nemlig for det første, at den forbruger, der er bundet af en låneaftale, der indeholder en gulvklausul, nemt kunne tilbagekøbe aftalen og skifte pengeinstitut, og for det andet, at anvendelsen af gulvklausulen ikke bevirkede en væsentlig ændring af de månedlige beløb, som forbrugeren skulle betale.

74. I betragtning af den nødvendige *hensyntagen til principper i den nationale retsorden*, der har været afgørende for beslutningen om at begrænse virkningerne af den af Tribunal Supremo (øverste domstol) afsagte dom ratione temporis, er det hensyn til retssikkerheden, som påberåbes af denne – idet jeg erindrer om, at dette i mindre grad skyldes afgørelsens innovative karakter end det store antal retsforhold, der potentielt berøres heraf, hvilket kan rejse tvivl om stabiliteten inden for en økonomisk sektor – et hensyn, som deles af Unionens retsorden.

75. Under disse omstændigheder finder jeg således, at den af Tribunal Supremo (øverste domstol) trufne afgørelse om at begrænse virkningerne af ugyldighedserklæringen for så vidt angår urimelige vilkår ratione temporis, hverken sikrer den effektive virkning af de rettigheder, som anerkendes ved direktiv 93/13, eller de formål, direktivet skal varetage.

76. Det følger af det anførte, at artikel 6, stk. 1, i direktiv 93/13, sammenholdt med ækvivalensprincippet og effektivitetsprincippet, skal fortolkes således, at den under de særlige omstændigheder, der foreligger i tvisterne i hovedsagerne, ikke er til hinder for en afgørelse truffet af en øverste domstol, hvorved denne fastslår, at gulvklausulerne er urimelige, pålægger, at brugen af dem skal ophøre, at de skal slettes i eksisterende aftaler, og erklærer dem ugyldige samtidig med, at virkningerne af ugyldigheden, navnlig med hensyn til genopretning, som følge af usædvanlige omstændigheder begrænses til datoen for den første dom, som denne domstol afsagde om dette spørgsmål.

B – *De øvrige præjudicielle spørgsmål*

77. Jeg finder, at den besvarelse, som jeg foreslår Domstolen, af de spørgsmål, der er blevet forelagt i sag C-154/15 og det første fælles spørgsmål i sag C-307/15 og sag C-308/15, er tilstrækkelig til, at de forelæggende retter kan træffe afgørelse i tvisterne i hovedsagerne. Jeg anser det derfor ikke for hensigtsmæssigt at besvare de øvrige rejste spørgsmål.

78. Jeg ønsker imidlertid at fremføre visse afsluttende bemærkninger for at fjerne enhver tvivl, henset til sagernes systemiske betydning.

79. Jeg gentager, at den foreslåede løsning kun vedrører de specielle omstændigheder i disse sager, og at en begrænsning, som den, der er blevet truffet af en øverste domstol, skal være undtagelsen.

81 — Jf. dom Asturcom Telecomunicaciones (C-40/08, EU:C:2009:615).

82 — Princippet om restitutio in integrum kan således på det tidspunkt, hvor det bringes i anvendelse, kollidere med regler om forældelse af fordringer.

80. Den foreslåede løsning må endvidere på ingen måde opfattes som en anerkendelse af forestillingen om, at nationale retter kan eller skal anvende de kriterier, som Domstolen selv har benyttet, når der fremsættes anmodning om, at den begrænser virkningerne af sine egne domme. Reglerne for, under hvilke betingelser en øverste domstol i en medlemsstat kan begrænse virkningerne af sine egne domme, er umiddelbart betragtet omfattet af medlemsstaternes procesautonomi med forbehold af det EU-retlige ækvivalensprincip og effektivitetsprincip. Dette er årsagen til, at jeg under alle omstændigheder ikke finder, at en mere omfattende analyse af kriterierne om god tro og risikoen for alvorlige forstyrrelser, i den betydning, hvori disse er anvendt i retspraksis i RWE Vertrieb-dommen [83], som Tribunal Supremo (øverste domstol) har henvist til flere gange, er relevant. Det er derimod vigtigt at erindre om, at Domstolen principielt – af hensyn til EU-rettens forrang og ensartede anvendelse – fortsat har kompetence til at vurdere, hvorvidt nationalt fastsatte betingelser vedrørende en begrænsning ratione temporis af domme afsagt af de øverste domstole i deres funktion som almindelige EU-retlige domstole, er i overensstemmelse med EU-retten.

81. Det fremgår endelig af ordlyden af det ottende præjudicielle spørgsmål, som er blevet stillet i sag C-308/15, at den forelæggende ret har taget udgangspunkt i, at der består en pligt til at udstrække begrænsningen af virkningerne om genopretning som følge af en gulvklausuls ugyldighed, som den, der er blevet fastslået under et kollektivt søgsmål for Tribunal Supremo (øverste domstol), til ligeledes at omfatte individuelle søgsmål, der er blevet anlagt mod erhvervsdrivende, der ikke var sagsøgt for Tribunal Supremo (øverste domstol) under det kollektive søgsmål. Den spanske regering har såvel i sine skriftlige indlæg som i retsmødet bekræftet, at en sådan regel, der fremmer en automatisk udvidelse, er ukendt i den spanske retsorden [84]. Såfremt det er korrekt, at retspraksis ved Tribunal Supremo (øverste domstol) supplerer den spanske retsorden [85], er dette uden betydning for den mulighed, som tilkommer enhver retsinstans, for hvilken der er blevet anlagt en sag med påstand om, at en gulvklausul erklæres urimelig, til selv at vurdere omstændighederne og til at vurdere, om disse omstændigheder er identiske, hvilket i givet fald måtte foranledige den til at anvende retspraksis fra Tribunal Supremo (øverste domstol). Under disse forudsætninger kræver det ottende præjudicielle spørgsmål, som er blevet rejst i sag C-308/15 ikke yderligere bemærkninger fra Domstolen. Da den løsning, som Tribunal Supremo (øverste domstol) har valgt, under alle omstændigheder ikke forekommer mig at være uforenelig med EU-retten, må de almindelige domstoles anvendelse af den antages at respektere lighedsprincippet samt princippet om procesøkonomi.

V – **Forslag til afgørelse**

82. Henset til de anførte betragtninger foreslår jeg Domstolen at besvare de præjudicielle spørgsmål, som Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (handelsret nr. 1 i Granada) og Audiencia Provincial de Alicante (den regionale domstol i Alicante) således:

»Artikel 6, stk. 1, i Rådets direktiv 93/13/EØF af 5. april 1993 om urimelige kontraktvilkår i forbrugeraftaler, sammenholdt med ækvivalensprincippet og effektivitetsprincippet, skal fortolkes således, at den under de særlige omstændigheder, der foreligger i tvisterne i hovedsagerne, ikke er til hinder for en afgørelse truffet af en øverste domstol, hvorved denne fastslår, at gulvklausulerne er urimelige, pålægger, at brugen af dem skal ophøre, at de skal slettes i eksisterende aftaler, og erklærer dem ugyldige samtidig med, at virkningerne af ugyldigheden, navnlig med hensyn til genopretning, som følge af usædvanlige omstændigheder begrænses til datoen for den første dom, som denne domstol afsagde om dette spørgsmål.«

83 — Dom af 21.3.2013 (C-92/11, EU:C:2013:180).

84 — Den omstændighed, at der ikke findes en regel, der klart kan identificeres, gør det følgelig ikke muligt at foretage samme form for analyse som den, Domstolen gennemførte i sin dom af 14.4.2016, Sales Sinués og Drame Ba (C-381/14 et C-385/14, EU:C:2016:252, præmis 32 ff.).

85 — Jf. ordlyden af artikel 1, stk. 6, i Código Civil.